

LIETUVOS 1933 M. TEISMŲ REFORMOS RENGIMAS

Mindaugas Maksimaitis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės institutas

Elektroninis paštas: mindaugasmaksimaitis@mruni.eu

Pateikta 2017 m. spalio 31 d., parengta spausdinti 2017 m. lapkričio 22 d.

DOI: 10.13165/JUR-17-24-2-01

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas rengimasis svarbiausiam tarpukario Lietuvos teismų gyvavimo įvykiui – 1933 metų reformai. Atskleidžiamos pirmuoju atkurto valstybės laikinu įstatymu nustatytos teismų santvarkos probleminėmis laikytos nuostatos, valdžios mėginimai tą sistemą tobulinti pavieniais įstatymineis aktais ir dešimtmetį užsitęsęs viena kitą keitusių įvairių politinių pakraipų vyriausybių bei specialistų darbas, rengiant naują įstatymą.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos teismai, teismų santvarka, teismų istorija.

Įvadas

Lietuvos teismų santvarka tarpukaryje laikoma gana stabilia: 1918 m. lapkrityje nustatyta įstatymu, oficialiai įvardytu laikinu, su jau jį priimant konstatuotais trūkumais, ji veikė penkiolika metų. Praktiškai visą šį laikotarpį aukštosiose valdžios sferose vyko tam tikras darbas papildant ir tobulinant kai kuriuos skubotai rengto įstatymo nuostatus, o kiek vėliau – dar ir rengiant naujo teismų santvarkos įstatymo projektą.

Esamoje literatūroje teismų santvarkos raida nesusilaukė didesnio susidomėjimo. Akivaizdu, jog autoriai, nedaug dėmesio skyrę buvusiems vyriausybių mėginimams laikiną įstatymą tobulinti pavienėmis teisinėmis intervencijomis, to meto specialistų pastangas rengiant naują, tikėtasi, pastovų, įstatymą, paliko beveik nepastebėtomis. Apie jį nedaug visuomenę teinformavo to meto žiniasklaida, vėliau – ir

teismų istorijos tema pasirodžiusi literatūra¹, tarp jų naujesni Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų sistemos raidai skirti tyrimai², neskaitant istorikų M. Kuodžio ir A. Stoliarovo siauraplanio ekskurso į šią temą, aptariant trečiojo dešimtmečio mėginimą atnaujinti Lietuvoje karinių teismų, kasacijos ryšiais susietų su bendrųjų teismų sistema, teisinę bazę³. Paprastai tenkinamasi pagrindinio įvykio toje raidoje – 1933 metų teismų reformos, jos priešasčių, turinio bei rezultatų aptarimu ir vertinimu.

Šio straipsnio objektas – užsitęsusių Lietuvos valdančiųjų pastangos rengiant 1933 metų teismų reformą. Aiškėja, jog tiesioginis teismų reformos paruošiamasis darbas vyko skyriumi nuo pasirodžiusių pavienių įstatymų, kuriais siekta neutralizuoti esamos teismų sistemos teisinio reglamentavimo trūkumus arba ją patobulinti ar papildyti.

Svarbiausiu šaltiniu pasirinktai temai nušviesti yra archyvinė dokumentinė medžiaga, taip pat to meto informaciniai šaltiniai, papildyti veikusių asmenų liudijimais, prisiminimais bei vertinimais.

Vertinant esamą negausų mokslinį įdirbį Lietuvos teismų istorijos problematika, tęsiant pastarojo meto tyrinėjimus tarpukario Lietuvos teismų sistemos bei atskirų jos grandžių raidos tema, naudojantis istoriniu, lyginamuoju, analitiniu, sisteminiu, loginiu tyrimo metodais, straipsnyje nagrinėjamas 1933 metų teismų reformos rengimas ir jo eigoje kilusios problemos.

1. Teismų sistemos tobulinimo pavieniais įstatymais kryptys

Paskubomis parengtas ir Valstybės Tarybos kitas po laikino konstitucinio akto 1918 m. lapkričio 28 d. priimtas įstatymas, pavadintas tiesiog Laikinoju Lietuvos

-
- 1 Lietuvos teismas 1918–1928. Red. A. Kriščiukaitis. Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930; BALTŪSIS, S. Lietuvos teismai. Sėja. 1974, 1-2; BYLA, J. Lietuvos teismo dvidešimtmečio sukaktis. Teisė. 1938, 44; DIRŽYS, A. Teisingumas Lietuvos nepriklausomybės 1918–1940 metais. Naujoji viltis 1978, 11; TOLIUSIS, Z. Lietuvos teismų sutvarkymas. Antroji laida. Kaunas, 1926.
 - 2 KŪRIS, E., ŠINKŪNAS, H. Lietuvos teismų raidos apžvalga. *Lietuvos teisinės institucijos*. Vadovėlis. Red. E. Kūris. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011; BUMBLYS, V. Antanas Kriščiukaitis – Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo pirmininkas. *Jurisprudencija*. 2008, 10 (112); DVARECKAS, S. Bendroji Lietuvos teismų raidos 1918–1940 metais charakteristika. *Teisė*. 1993, 26; DVARECKAS, S. Lietuvos teismai 1918–1940 metais. Mokomoji priemonė. Vilnius: Vilniaus Universitetas, 1999; MAKSIMAITIS, M. Teismų santvarkos pagrindų formavimasis Lietuvoje (1918–1933). *Jurisprudencija*. 2013, 20 (3); RUŽELYTĖ, O. Teismų sistemos problematika lietuvių įšėivijos teisininkų darbuose. *Lietuvos mokslas*. V t., 15 kn., 1997; VILBIKAS, A. Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008). Šiauliai, 2009; ŽILYS, J. Konstitucinis teismas – teisinės ir istorinės prielaidos. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2001.
 - 3 KUODYS, M. Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai (istorija). Kaunas, 2009; STOLIAROVAS, A. Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m. Kaunas: Vytauto Didžiojo Karo muziejus, 2014.

teismų ir jų darbo sutvarkymu⁴, keisdamas ir paprastindamas iki karo Lietuvoje veikusį carinės Rusijos Teismų sutvarkymo įstatymą ir sekdamas vokiečių okupuotoje teritorijoje įvestos sistemos pavyzdžiu, nustatė trijų pakopų bendrosios kompetencijos teismų sistemą, sudarytą iš taikos teisėjų, apygardos teismų ir Vyriausiojo Tribunolo.

Jau projekto pateikimo Tarybai metu buvo atvirai pripažįstamas kritiškas pačių rengėjų požiūris į kai kuriuos jo nuostatus⁵: taikos teisėjų ir prisiekusiųjų sprendėjų (posėdininkų) apygardos teismams rinkimų nenustatymas buvo teisinamas nespėjimu suformuoti tuo turinčių užsiimti administracijos valdininkų ir savivaldybės įstai-gų, duodant suprasti, jog prie šio reikalo dar bus grįžtama; kasacijos nenumatymas taip pat aiškintas negalutiniu – „iki gyvenimas parodys šios reikalingumą“; reikšta mintis apie tankesnio teismų tinklo vietose, atsiradus galimybei, steigimą⁶.

Kitaiip tariant, Laikinis teismų sutvarkymo įstatymas ne vien tik pagal pavadinimą turėjo laikino teisės akto pobūdį, bet ir oficialiai valdžios išpareigota jo turiniu tesinaudoti tik laikinai.

Kritiškas pačių valdančiųjų požiūris į įstatymą, taip pat ir besikeičianti jaunos valstybės vidaus padėtis, vedė į tai, kad jo tobulinimas įvairiais aspektais papildant ar keičiant, buvo pradėtas jau netrukus po įsigaliojimo ir vyko nors ne itin dažnai, bet praktiškai visą įstatymo galiojimo laiką. Jo turinys buvo veikiamas taip pat ir kai kurių kitų teisės aktų, daugiau ar mažiau lietusių Lietuvos teismų sistemos ar jų veiklos teisinį reglamentavimą, atitinkamų korekcijų.

Pirmuoju, be to ir reikšmingu įstatymo pakeitimu, dariusiu įtaką *bendrujų teismų sistemai* kaip tokiai, tenka laikyti jos susiejimą instanciniais ryšiais su kariniais teismais: jau 1919 m. liepos 7 d. įstatymu Vyriausiajam Tribunalui papildomai buvo pavestos apeliacinio arba ir kasacinio teismo funkcijos steigiamo Armijos teismo byloms⁷, ypač reikšmingos plačiai taikant karo padėtį („karo stovį“), išplėtus karinių teismų teismingumą ne tik kariškių, bet ir tam tikrus nusikaltimus padariusių civilių asmenų byloms⁸. Vėliau, padarius 1928 m. pakeitimus Laikinuosiuose Armijos teismo įstatuose⁹, Vyriausiasis Tribunalas šio teismo, pervadinto Kariuomenės teismu, byloms paliktas kasacine instancija.

Gausiausių korekcijų laikinasis teismų sutvarkymas susilaukė jų *kompetencijos* požiūriu.

4 Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas. Laikinosios vyriausybės žinios (toliau – LVŽ). 1919, Nr. 2–3/26.

5 Lietuvos Valstybės tarybos protokolai 1917–1918. Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 400.

6 Paaiškinimas įstatymui „Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“. LVŽ. 1919, Nr. 2-3/27.

7 Laikinieji Armijos teismo įstatatai. LVŽ, 1919, Nr. 10-130; TOLIUSIS, Z., *supra* note 1, p. 38.

8 Ypatingi valstybės apsaugos įstatatai. LVŽ. 1919, Nr.5–55.

9 Laikinių Armijos teismo įstatų pakeitimas. Vyriausybės žinios (toliau – VŽ). 1928, Nr. 273-1768.

Pirmiausia dera paminėti šiam reikalui skirtus 1922 m. įsigaliojusios Lietuvos Valstybės Konstitucijos¹⁰ nuostatus, ypač jos 68 straipsnį, teismui pavedantį tiesiog „spręsti administracijos įsakymų teisėtumą“. Literatūroje ši lakoniška nuostata interpretuota administracinio teismo, nors pastaroji institucija čia ir neįvardijama, konstituvimu¹¹, o paties Vyriausiojo Tribunolo išaiškinimu, šio straipsnio taisyklė teismų gali būti taikoma „sprendžiant pavestas jiems bendra tvarka bylas, kai jose iškyla kurio nors administracijos įsakymo teisėtumo klausimas“¹², t. y. tiesiog bendrosios kompetencijos teismų atitinkamos veiklos, netrukus iš tiesų imtos reglamentuoti konkrečiais išleidžiamais įstatymais, sankcionavimu.

Antai, 1925 metų Žemės tvarkymo įstatymas¹³ leido, vykdant Lietuvoje žemės reformą ir apskritai žemėtvarkos darbus, Vyriausiajam Tribunalui skūsti Vyriausios žemės tvarkymo komisijos nutarimus; vėlesniais įstatymais Tribunalui buvo pavesta nagrinėti skundus dėl vidaus reikalų ministro ir apskrities viršininkų nutarimų savivaldybės reikalais arba vykdant 1932 m. Susirinkimų ir pramogų įstatymą; jam leista skūsti Vyriausiosios darbo pajamų mokesčio komisijos nutarimus, vidaus reikalų ministro nutarimus dėl skundų socialinio draudimo reikalais¹⁴ ir kt. Įstatymų, nustačiusių galimybę skūsti teismui tam tikrus administracinių institucijų veiksmus, skaičius augo, iki 1938 m. pasiekdamas šešiasdešimtį¹⁵. Bet imtis tiesiogiai nepavestos funkcijos – pačiam spręsti administracinio akto teisėtumo klausimo, teismas negalėjo¹⁶, tam buvo reikalinga įstatymu nustatyti „kurie administracijos įsakymai, kuriems teismams, kuria tvarka yra skundžiami ir turi būti sprendžiami“¹⁷.

Paminėtinas teismų kompetenciją pakoregavęs dar vienas, 63 tos pačios Konstitucijos straipsnis, pavedęs „aukščiausiajam Lietuvos teismui“, t. y. Vyriausiajam Tribunalui¹⁸, pirmosios ir galutinės instancijos tvarka nagrinėti galimas Respublikos prezidento, ministro pirmininko ar ministrų bylas dėl tarnybos nusikaltimų ar valstybės išdavimo, tuo jų atžvilgiu darydamas išimtį iš galiojusios Laikinajame Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatyme įrašytos taisyklės, pasak kurios „visi valstybės valdininkai, nusikaltę eidami savo pareigas <...> traukiami atsakomybėn tą pat tvarka, kaip ir visi kiti kaltinamieji“.

10 Lietuvos Valstybės Konstitucija. VŽ. 1922, Nr. 100–799.

11 RÖMERIS M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. D. 1. Kaunas: VDU Teisių fakultetas, 1937, p. 378.

12 Vyriausiojo Tribunolo praktika. Teisė. 1922–1923, 4: 46–47.

13 Žemės tvarkymo įstatymas. VŽ. 1925, Nr. 200–1348.

14 Vietos savivaldybės įstatymas; Darbo pajamų mokesčio įstatymas; Susirinkimų ir pramogų įstatymas; Vyriausios socialinio draudimo valdybos įstatymas. VŽ. 1931, Nr. 356–2419; 1932, Nr. 388–2668; 393–2688; 1933, Nr. 412–2838.

15 Administracinio teismo įstatymo projektas. Teisė. 1938, 44: 522.

16 Vyriausiojo Tribunolo praktika. Teisė. 1922, 4: 46–47.

17 Vyriausiojo tribunolo 1924–1933 metų visuotiniųjų susirinkimų nutarimų rinkinys su Teisingumo ministerijos aplinkraščiais ir dalykine rodykle, p. 22.

18 Steigiamojo seimo darbai. 228 pos., 1922 07 21, p. 67.

Galiojusias teisines nuostatas teismų kompetencijos klausimais koregavo taip pat keletas padarytų Laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo papildymų ir pakeitimų.

Buvo įvesta dalinė kasacija bendrosios kompetencijos teismų sprendimams: Steigiamojo seimo 1921 m. birželio 15 d. priimtas Laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo pakeitimas ir papildymas¹⁹ pavedė Vyriausiajam Tribunalui kasacinių skundų dėl iki šiol laikytų neskundžiamais apygardos teismų apeliacine tvarka padarytų sprendimų (taikos teisėjų išspręstų pirmąja instancija) nagrinėjimą, bet apygardos teismų byloms, jų išnagrinėtoms pirmosios instancijos tvarka, ir toliau palikusių jį vien tik apeliacine instancija.

Lietuvai palankiai susiklosčius Klaipėdos krašto problemos sprendimui ir Lietuvos teismų sistemai tapus papildytai šio autonominio krašto teismais, 1924 m. sausio 31 d. Seimo priimtu Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimu²⁰ Lietuvos Vyriausiojo Tribunalo jurisdikcija buvo praplėsta ir Klaipėdos kraštui – įstatymas nustatė Tribunalo kompetenciją, nagrinėjant skundus dėl Klaipėdos krašto teismų sprendimų bei nutarimų, ir tvarką tiems skundams nagrinėti.

Be viso to, atskirais teisės aktais mėginta spręsti kai kurias pavienes organizacinio pobūdžio teismų problemas: aštriai stokojant teisėjų, kolegijomis dirbantiems teismams vienu jų nariu 1924 m. leista kviesiti advokatą²¹, bet, teisėjams ėmus piktnaudžiauti atsivėrusia galimybe palengvinti savo pačių darbą²², šios priemonės netrukus atsisakytą²³.

Teismų sistema, be to, lietė įstatymai, koregavę ne betarpiškai Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo nuostatus, o kai kuriuos Lietuvoje paliktus galioti carinio Teismų sutvarkymo įstatymo straipsnius, nustačiusius kvalifikacinius reikalavimus prisiekusiesiems advokatams, taip pat teismo antstolių skaičių, jų paskirstymą bei atlyginimo tvarką²⁴.

2. Pirmasis naujo teismų santvarkos įstatymo projektas

Įsigaliojęs Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas, nors jau jo priėmimo metu pačių rengėjų vertintas gana kritiškai, gyvenime pasirodė esantis pakankamai gyvybingas ir visuomenei priimtinas, niekas realiai nekėlė jo peržiūrėjimo

19 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas. VŽ. 1921, Nr. 68–607.

20 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. VŽ. 1924, Nr. 151–1078.

21 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. VŽ. 1924, Nr. 160–1140.

22 CIMKAUSKAS, M. Advokatai teisėjų rolėje. Teisė. 1927, 11, p. 63–64.

23 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. VŽ. 1926, Nr. 238–1543.

24 Teismų sutvarkymo įstatymo pakeitimas. VŽ. 1924, Nr. 162–1147; 1932, Nr. 374–2567.

reikalo. Bet ilgainiui ėmusių ryškėti teismų organizacijos trūkumų įveikimui pavienių įstatymo pataisymų ar papildymų ėmė nebepakakti.

Naujo teismų santvarkos įstatymo projektu imta rūpintis praėjus penkeriems šio įstatymo galiojimo metams, bet tai nebuvo forsuojama²⁵ ir pareikalavo dar ištiso dešimtmečio.

Šį darbą pradėjo A. Tumėnas, neseniai vadovavęs Steigiamojo seimo komisijai, rengusiai 1922 metų Lietuvos Valstybės Konstituciją, o 1923 m. birželyje tapęs teisingumo ministru ir šias pareigas ėjęs trijų iš eilės Lietuvos vyriausybių sudėtyje iki 1925 m. rugsėjo, o 1924 m. birželio 18 d.–1925 m. vasario 4 d. dar ir pats būdamas premjeru.

Jau eidamas į pirmąją šių vyriausybių, A. Tumėnas išvelgė akivaizdų reikalą patobulinti teismų sistemą bei darbą, vertusį jį, kaip ministrą, rimtai galvoti apie jų reformą²⁶. Šios vyriausybės, sudarytos iškart po antrojo Seimo rinkimų. Premjero E. Galvanausko skelbtoje vyriausybės deklaracijoje buvo pranešta apie užmojį teisingumo valdymo srityje imtis skubių priemonių, skirtų „sukelti pačiuose teismo organuose iniciatyvą vykdant teisėtumą, praplėsti teismo kompetencijas, pavedant teismui tvarkyti tuos visuomeninio ir valstybinio gyvenimo reikalus, kurie lig šiol buvo tvarkomi pačios visuomenės ar administracijos“²⁷.

Pradedant užsibrėžtus uždavinius realizuoti, 1923 m. gruodžio 14 d. Seimas priėmė naują Teisingumo ministerijos etatų įstatymą, be kita ko nustačiusį trijų Respublikos prezidento skiriamų nuolatinų narių bei eilės teisių žinybų *ex officio* atstovų Ministro tarybą, kuriai pavesta įstatymų kodifikacijos projektų rengimas, teisingumo ministro siūlomų naujų teisės aktų projektų „peržiūrėjimas“ bei nuomonės kitais ministro teikiamaiais klausimais reiškimas²⁸.

Tiesiogiai siekiant išsaugoti darbui teismuose esamus ir pritraukti naujus kvalifikuotus žmones bei sustiprinti materialinę teismų darbuotojų nepriklausomybę, šiai valstybės tarnautojų grupei 1924 m. nustatytas atlyginimas, gerokai lenkiantis mokamus kitiems valstybės tarnautojams²⁹: aukščiausiajai – XIV – teismo tarnautojų kategorijai skirta 1800 litų mėnesinė pagrindinė alga, tuomet, kai aukščiausios kitų tarnautojų kategorijos – XVIII – atstovui numatyta alga buvo trečdaliu mažesnė, o taikos teisėjui (IX teismo tarnautojų kategorija) numatytas 900 litų atlyginimas atitiko net XVI kitų valstybės tarnautojų kategorijai numatytą algą³⁰.

25 BYLA, J., *supra* note 1, p. 361.

26 DIRŽYS, A., *supra* note 1, p. 68.

27 Seimo stenogramos. Antrasis seimas, 9 pos., 1923 06 30, p. 3.

28 Teisingumo ministerijos etatai; Teisingumo Ministerio Tarybos statutas. VŽ. 1924, Nr. 147-1064; 156-1098.

29 BALTŪSIS, S., *supra* note 1, p. 22; BUTKYS, Č. Teismų darbuotojų suskirstymo kategorijomis lentelė. Teisė. 1939, 48: 335.

30 Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo priedas II A. Teismo tarnautojų atlyginimo lentelė. VŽ. 1924, Nr. 168-1185; Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo II priedas. VŽ. 1924, Nr. 165-1153.

Didžiausiu šio laikotarpio A. Tumėno vadovaujamos Teisingumo ministerijos teisinės kūrybos darbu, užsimojus iš esmės atnaujinti Lietuvos teismų santvarką³¹, buvo 1924 m. parengtas solidžios apimties (susidėjo iš 234 straipsnių) Teismų sutvarkymo įstatymo projektas³², numatantis įvairiapusiškai reglamentuoti teismų sistemą ir jos veiklą. Gavęs Teisingumo ministro tarybos pritarimą³³, tais pačiais metais projektas pasiekė įstatymų leidėjus, kaip pirmasis darbo, atlikto pagal Teisingumo ministerijos užsibrėžtą programą, rezultatas: pradėdant galiojančių įstatymų, skirtų teismų darbui reglamentuoti, kodifikavimą, išvelgtas reikalas pirmiausia imtis paties teismų sutvarkymo – „teismo konstitucijos“.

Ministro A. Tumėno pasirašytame šio įstatymo Paaškinamajame rašte pažymėta rengėjams nemačius reikalo „iš pamatų keisti teismų sutvarkymą“, projektą tepamėginant „suderinti su Lietuvos valstybės bendra organizacija“³⁴.

Iš tiesų gan platų ir įvairiapusį rengiamame įstatyme užsimotų reglamentuoti dalykų spektrą rodė jo teksto struktūra: Teismai; Prisiekusieji sprendėjai; Prokuratūra; Teismo įstaigos ir organai; Teismų vidaus sutvarkymas; Teismų ir teismų organų bei įstaigų susirašinėjimo taisyklės; Teismo valdininkų ir tarnautojų skyrimas, atleidimas ir kėlimas į kitas tarnybos vietas; Teisėjų, tardytojų, prokuratūros ir teismo valdininkų teisės; Teismų priežiūra ir atsakomybė; Atstovavimas ir gynyba teisme.

Atnaujintoji bendrosios kompetencijos teismų sistema neturėjo apsiriboti vien tik nuovadų teisėjais (taip numatyta įvardyti žemutinę teismų grandį – taikos teisėjus, kaip „neturinčią tikslo taikyti šalis“³⁵), apygardų teismais ir Vyriausiuoju Tribunalu.

Pagal galiojusius įstatymus, šio veikla buvo itin plati – jam teko dirbti tiek su baudžiamosiomis, tiek su civilinėmis bylomis, pasiekusiomis jį tiek iš bendrosios kompetencijos, tiek iš karinių teismų, jas nagrinėti tiek apeliacine, tiek kasacine tvarka, o išimtiniais atvejais – dar ir kaip pirmosios instancijos teismui; be viso to, jam buvo pavesta spręsti teismo bylų priklausomybės ginčus, jo funkcijas plėtė dar ir kai kurie kiti vėliau pasirodę įstatymai, kuriuose be kita ko, paminėti iš esmės administraciniam teismui būdingi kompetencijos dalykai. Pasak paties Tribunalo vieno nutarimų, jis jungęs savyje aukščiausiųjų pagal 1864 m. teismų reformą carinės Rusijos teismų Senato ir Vyriausiojo kariuomenės teismo bei Aukščiausiojo baudžiamojo teismo, nagrinėjusio vyriausių valstybės valdininkų bylas, kompetenciją; skirtumas buvęs tik tas, kad trys čia paminėti rusų teismai nepriklausomoje Lietuvoje pakeisti vienu³⁶.

31 Paaškinamasis raštas prie Teismų sutvarkymo įstatymo projekto. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. 1556, ap. 3, b. 16, lap. 18.

32 Teismų sutvarkymo įstatymas. Projektas. LCVA. F. 1556, ap. 3, b. 16, lap. 1–17.

33 Baudžiamojo proceso įstatymas (bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga). „Teisės“ priedas A. Kriščiukaičio suredaguotas, p. 186.

34 Paaškinamasis raštas prie Teismų sutvarkymo įstatymo projekto. LCVA. F. 1556, ap. 3, b. 16, lap. 18.

35 *Ibid.*, lap. 19.

36 Vyriausiojo tribunolo 1924–1933 metų visuotiniųjų susirinkimų nutarimų rinkinys su

Svarbiausiu esamos teismų sistemos pakeitimu, turėjusiu tikslą sureguliuoti Tribuno darbų apimtį, projekto kūrėjai įvardijo tos sistemos papildymą dviem naujomis grandimis: Senatu ir „tam tikrais atsitikimais“, Aukščiausiuoju Lietuvos teismu³⁷.

Numatydami Vyriausiajam Tribunalui išsaugoti aukščiausio apeliacinio teismo (taip pat teismo tam tikroms Klaipėdos krašto bylų kategorijoms) vaidmenį, projekto kūrėjai teismų sistemą ketino papildyti nauja, laikyta aukščiausia jos grandimi – Senatu – atskira kasacijos ir revizijos instancija, tikintis bylininkų galimybių naudotis apeliacine ir kasacine instancijomis suvienodinimo. Pripažinta, jog šešerių metų nepriklausomos Lietuvos teismų praktika spėjusi įtikinti, be specialaus kasacinio teismo esant sunku tinkamai jų veiklą sutvarkyti ir pasiekti įstatymų aiškinimo vienodumą, laikant netikslinga skirtinga tvarka atliekamas apeliacinę ir kasacinę funkcijas sutelkti viename teisme³⁸.

Kai dėl projekte numatytos ketinimo sudaryti teismą, įvardytą Aukščiausiuoju Lietuvos teismu³⁹, tai šiuo atveju rengėjams pasitaravo Konstitucijos 63 straipsnio tekstas, šiuo pavadinimu įvardijęs teismą aukščiausiųjų valstybės vyrų, prezidento ir ministrų, baudžiamosioms byloms dėl jų tarnybos nusikaltimų ir valstybės išdavimo, atsitikus reikalui, nagrinėti. Mėginamas priderinti prie Konstitucijos, šio teismo pavadinimas („Aukščiausias“) neatspindėjo jam numatomos padėties teismų hierarchijoje: svarbiausia siekta, kad Vyriausybės nariams, kurių baudžiamosios bylos būtų jame nagrinėjamos, lygiai kaip ir kitiems teisiamsiems, būtų užtikrinta teisė į ne vienos instancijos teismą⁴⁰ – nuteistiesiems Aukščiausiojo teismo projektu numatyta suteikti galimybę nuosprendį ne tik apeliuoti Vyriausiajam tribunolui, bet ir kasuoti Senatui.

Tačiau, skirtingai nuo kitų bendrosios kompetencijos teismų, šioje vietoje projektuota ne įprasta, ne pastovi teisiančioji Aukščiausiojo teismo sudėtis: atsiradus reikalui, jo pirmininku *ex officio* turėjo tapti Senato pirmininkas, teisėjais – trys Senato teisėjai be šių – dar tam reikalui Seimo visai savo kadencijai išrinktas atstovas, prezidento visam prezidentavimo laikui paskirtas žmogus bei Universiteto Senato trims metams išrinktas vyresniojo mokslo personalo narys⁴¹.

Reglamentuodamas asmeninės teismų sudėties reikalus, projektas numatė išsaugoti teisėjų skyrimo tvarką: kolegialių teismų teisėjus skirti turėjo Respublikos prezidentas, nuovadų teisėjus – teisingumo ministras. Patiems teismams buvo numatyta galimybė parinkti pretendentes teisėjų vietoms užimti.

Jei galiojantis įstatymas taikos teisėjams didesnių kvalifikacinių reikalavimų nekėlė, tai pagal projektą naujai visų grandžių teismų teisėjais galėjo būti skiriami tik turintys

Teisingumo ministerijos aplinkkraščiais ir dalykine rodykle. Ren. J. Byla. Kaunas: Karvelio ir Rinkevičiaus knygynas, 1933, p. 21–22.

37 *Supra* note 26, lap.1; *supra* note 29.

38 *Supra* note 29.

39 *Ibid.*, lap. 18–19.

40 *Ibid.*

41 *Supra* note 26, lap. 2.

aukštąjį išsilavinimą asmenys. Neturintiems šio cenzo, bet jau dirbantiems teisėjais, numatyta leisti darbą tęsti, bet šiuo atveju jiems netaikant kaip tokiems nustatomos garantijos: jie galėjo būti atleidžiami bendra tvarka, nustatyta valstybės tarnautojams. Viltasi netrukus būsiant pakankamai baigusių universitetą teisininkų ir tada „nebus tikslo laikyti teismuose žmones be aukšto mokslo cenzo, išskyrus atvejus, kai jie parodys, jog savo patirtimi ir išsilavinimu pilnai tinka pavestoms pareigoms“⁴².

Teisėjus iš tarnybos be jų prašymo numatyta galimybė atleisti arba be sutikimo perkelti į kitą vietą tik jiems per mėnesį nuo paskyrimo nepradėjus tarnybos, taip pat ilgiau nei metus sergant, esant nubaustiems teismo arba Senato Vyriausiajai drausmės komisijai pripažinus „aiškiai netinkančiais savo pareigoms“⁴³.

Parengtame įstatymo projekte jau kelintą kartą po Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo 1918 m. priėmimo⁴⁴ parodyta iniciatyva įkūnyti prisiekusiųjų sprendėjų (posėdininkų) idėją: kolegialių teismų sudėtyje, nagrinėjant bylą su prisiekusiais sprendėjais, šįkart buvo numatytas vieno teisėjo dalyvavimas, o prisiekusiųjų procesinę padėtį turėjo nustatyti baudžiamąjo proceso įstatymai. Jais ketinta kviesti atstovus iš vietos gyventojų 25–70 metų amžiaus vyrų, piliečių, mokančių lietuvių kalbą, turinčių ne mažesnę nei pradinį išsilavinimą, arba iš buvusių seimo ar apskrities savivaldybės atstovų⁴⁵.

Projektas prie teismų numatė antstolius, notarus, hipotekos (ipotekos) skyrius, prokuratūrą, taip pat advokatus, jų padėjėjus ir privačius gynėjus. Notariato ir hipotekos klausimai, taip pat advokatūros sutvarkymas, būsiantys tvarkomi atskiru įstatymu, o šio įstatymo projekte tebuvo nuostatai, tiesiogiai liečiantys jų santykius su teismu⁴⁶.

Atskirais įstatymais buvo numatyta sureguliuoti dar ir bažnytinių, kariuomenės ir kitų teismų sutvarkymą.

Teismų sutvarkymo įstatymo projektas jau buvo pasiekęs Seimą, bet A. Tumėnų teisingumo ministro poste 1925 m. pakeitus V. Karobliu, L. Bistro vadovaujamas Ministrų kabinetas jį iš Seimo atsiėmė⁴⁷, palikdamas nustatytąją tvarką įstatymų leidėjų taip ir nesvarstytą ir neįvertintą.

42 *Supra* note 29, lap. 21.

43 *Supra* note 29, lap. 19–20.

44 Tai bandyta daryti Steigiamajame seime, bet siūlyta Konstitucijos projekto redakcija, numačiusi prisiekusiųjų sprendėjų baudžiamosiose bylose apygardos teismuose dalyvavimo galimybę, iš karto buvo atmesta, vėliau šio klausimo sprendimas atidėtas, žadant prisiekusiųjų teismus steigti ir jų organizaciją bei kompetenciją nustatyti atskiru įstatymu (Konstitucijos projektas, antruoju skaitymu Konstitucinės komisijos priimtas. LCVA. F. 1557, ap. 1, b. 169, lap. 5; Steigiamojo seimo darbai. 188 pos., 1922 03 28, p. 33–36), klausimą mėginta kelti iš Seimo tribūnos (Seimo stenogramos. Antrasis seimas, 9 pos., 1923 06 30, p. 5).

45 *Supra* note 26, lap. 2; *supra* note 29, lap. 19.

46 *Supra* note 29, lap. 20–21.

47 BYLA, J., *supra* note 1, p. 361.

3. Tolesni reformos rengimo žingsniai

Didesnį ar mažesnį susirūpinimą teismų sistemos reforma, pradedant 1924 metais, parodė iš esmės visos viena kitą keitusios net ir skirtingos politinės orientacijos vyriausybės – krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų, tautininkų. Kaitaliojantis partinei valdančiųjų sudėčiai, susilaukta net keletu to įstatymo projekto variantų.

Pakoreguotas, 1926 m. birželyje teisingumo žinybai stojus vadovauti vienam valstiečių liaudininkų sąjungos lyderių M. Sleževičiui, projektas buvo išsiuntinėtas teisės institucijoms ir žymiausiems Lietuvos teisininkams, prašant jų nuomonės. Lygiagrečiai rengtas taip pat advokatūros įstatymas⁴⁸.

Po 1926 m. perversmo dar kartą pasikeitus valdančiųjų partinei sudėčiai, apspręsti dėl būsimos teismų sistemos schemos, atnaujinti ir suredaguoti neužbaigtą įstatymo projektą, kuriame teisingumo ministru tapęs S. Šilingas išvelgė rimtų redakcijos trūkumų, dar mėginta 1928 m. pradžioje. Tų metų gegužę išleistoji nauja Konstitucija⁴⁹ su nežymiais redakciniais pataisymais išsaugojo seno turinio teismui skirtą skyrių, teatsisakiusi, valdantiesiems pasiryžus plėsti vykdomosios valdžios galias, nuostato, teismui pavedančio spręsti administracijos įsakymų teisėtumą.

O tų pat metų rugpjūtyje organizuoti teismų reformos projekto rengimą Ministrų kabinetas pavedė teisingumo ministru tapusiam A. Žilinskiui⁵⁰.

Čia tenka grįžti atgal: vos kiek vėliau nei pasirodė A. Tumėno projektas, iniciatyvą ir pastangas tobulinti teismų sistemą ėmė rodyti ir krašto apsaugos žinyba, suabejojusi bendrosios kompetencijos teismo Vyriausiojo Tribunolo asmenyje vaidmens apeliacine arba kasacine tvarka sprendžiant karinių teismų bylas priimtinumu⁵¹.

Apie siūlomas permainas karinių teismų sistemoje kariuomenės vadovybėje prabalta 1925–1926 m. Prioritetą ji buvo linkusi teikti atskiro Karo kasacinio teismo steigimui, bet, pagaliau, atsižvelgus į materialines valstybės galimybes ir realų turimos kariuomenės dydį, susitaikyta su esama padėtimi ir nutarta tenkintis sumanymu Vyriausiojo Tribunolo sudėtyje steigti Karo kasacijos skyrių⁵², išsaugant bent organizacinę jo priklausomybę karo žinybai bei teisiamosios sudėties komplektavimą vien tik iš karininkų juristų: ši turėjo susidėti iš skyriaus pirmininko bei vieno nuolatinio nario, ją kaskart konkrečios bylos svarstymui papildant dar ir vienu jame nedalyvavusiu Kariuomenės teismo karo teisėju. Šiam skyriui manyta pavesti, reikalui nutikus, kasacine tvarka peržiūrėti Kariuomenės bei pulko teismų, taip pat, priežiūros

48 Aiškinamasis raštas dėl Ministerių kabineto priimtos Valstybės tarybos išlaidų sąmatos 1929 metams. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 603, lap. 92.

49 Lietuvos Valstybės Konstitucija. VŽ. 1928, Nr. 275-1778.

50 Ministrų kabineto 1928 08 07 pos. protokolas. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 556, lap. 93.

51 1919-1929 Kariuomenės teismas. Kaunas: Kariuomenės teismas, 1929, p. 12–13.

52 KUODYS, M., *supra* note 3, p. 234; STOLIAROVAS, A., *supra* note 3, p. 64.

tvarka, – ypatingųjų (karo lauko) teismų, sprendimus, tų peržiūrėjimų rezultatus laikant galutiniais ir neskundžiamais⁵³.

Ne visi šie siūlymai tapo įkūnyti, Karo kasacijos skyrius nebuvo steigiamas. Pasiekiama tiek, kad vietoje *ad hoc* siunčiamo Kariuomenės teismo atstovo šio teismo bylas nagrinėjant Vyriausiajame Tribunole, teismų reforma jame įvedė trims metams skiriamą pastovų karo teisėją, privalėjusį dalyvauti teisiamuosiuose, tvarkomuosiuose bei visuotinio susirinkimo posėdžiuose, Tribunalui svarstant karinių bylų klausimus.

Augantį visuomenės dėmesį laukiamai teismų reformai rodė centrinėje spaudoje pagausėjusios ta tema publikacijos. Jų autoriai, neretai spėję įgyti patyrimą žinomi teisininkai, kaip antai pabuvojęs svarbių bylų tardytoju bei Vyriausiojo Tribunolo prokuroro padėjėju M. Kavolis, buvęs Krašto apsaugos ministras, vėliau Kariuomenės teismo narys J. Papečkys, Žemės ūkio akademijos ir Aukštosios administracijos mokyklos teisės disciplinų dėstytojas P. V. Raulinaitis šiuo klausimu išdėstė savo samprotavimus, pateikdami eilę konkrečių minčių ir pasiūlymų⁵⁴.

Atkreiptas dėmesys į 1920–1927 metų statistinius duomenis, rodančius žymų bylų skaičiaus Lietuvos teismuose augimą ir neproporcingai atsiliekantį teisėjų skaičiaus didėjimą. Dėl to visų grandžių teisėjai esantys apversti pernelyg dideliu bylų skaičiumi, akcentuotas teismų reformos aktualumas, juos siekiant apsaugoti nuo nebūtinio darbo. Konstatuota, jog iki šiol siekiant sutvarkyti teismus apsiribojama pavieniais įstatymų taisymais ar papildymais, tenkinamasi ne reforma, o tik esamos padėties lopymu.

Esamos teismų sistemos netobulumas ir silpnumas išvelgti visai bereikalingai naudojant dvi pirmąsias instancijas ir tai, kad nėra kasacinės instancijos. Teismų sistemos viršūnėje primygtinai siūlyta steigti Kasacijos teismą arba kasaciją pavesti esamam Vyriausiajam Tribunalui, kurio sprendimai būtų galutiniai.

Reikšta mintis dėl apeliacinės instancijos nereikalingumo, didesniuose miestuose siūlyta steigti prekybos teismus, taip pat greitai sprendžiančius paprastas ir aiškias bylas policijos teismus. Įžvelgtas būtinumas teisėjus specializuoti ir jiems pavesti bylas spręsti vienasmeniškai, kiekvienoje apskrityje turint baudžiamąjį ir civilinį teisėjus.

Pasisakyta už prisiekusiųjų sprendėjų institutą, išvelgiant jų dalyvavimo nagrinėjant stambesnes baudžiamąsias bylas reikalą.

To meto spaudoje buvo skelbti siūlymai plačiau teismuose taikyti lygtinį (sąlyginį) nuteisimą, ypač turint reikalą su nusikaltusiais pirmą kartą⁵⁵.

53 Aukščiausiojo teismo Karinės kasacijos skyriaus projekto medžiaga. LCVA. F. 483, ap. 7, b. 18, lap. 89–95.

54 KAVOLIS, M. Ką sako teismo bylų statistika. Lietuvos aidas. 1928, Nr. 143; KAVOLIS, M. Teismo reformos galimybės. Lietuvos aidas. 1928, Nr. 158; KAVOLIS, M. Kurios teismo trūkumo priežastys. Lietuvos aidas. 1928, Nr. 160; PAPEČKYS, J. Mūsų teismų sutvarkymo reikalai. Lietuvos aidas. 1928, Nr. 234; RAULINAITIS, P. V. Teismų organizacijos reikalai. Lietuvos aidas. 1928, Nr. 262.

55 VYGANDAS. Seniai laukiama reforma. Lietuvos aidas. 1928, Nr. 142.

Šio pobūdžio publikacijos rodė, kad visuomenė suinteresuota tobulinti Lietuvos teismų sistemą.

4. Reformos projektas Valstybės Taryboje

Natūralu, kad 1928 m. rudenį įsteigus Valstybės Tarybą, kurios viena įstatymo numatytų funkcijų buvo įstatymų projektų Vyriausybės pavedimu rengimas, teismų reformos projekto rengimas buvo perduotas jai, iš karto tapdamas vienu svarbiausių uždavinių. Netrukus Tarybos parengtame būsimos jos veiklos plane esamoji teismų sistema buvo apibūdinta kaip neužbaigta. Tarp svarbiausių jos trūkumų nurodytas kasacinio teismo pirmos instancijos teismui neturėjimas, netobula ir keistina atskirų instancijų kompetencija, aukščiausiojo teismo, kuriam, nutikus reikalui, būtų teisingos aukščiausiųjų valstybės vyrų baudžiamosios bylos, nebuvimas. Teismų sistemos reorganizavimas kvalifikuotas neatidėliotinu uždaviniu, kurio sprendimu esanti „susirūpinusi ne tik teisinė, bet ir visa mūsų visuomenė“⁵⁶.

Buvo numatoma, pertvarkius teismų sistemą ir atskirų instancijų kompetenciją, vėliau keisti ir procesines normas, reiškiant pasitenkinimą jau esamu šioje srityje įdirbiu: A. Kriščiukaičio parengtu Baudžiamojo proceso įstatymu, Teisingumo ministerijoje svarstomais sumanymais keisti kvotos ir parengtinio tardymo tvarką⁵⁷.

Imdamasi konkretaus darbo, Valstybės Taryba tuokart buvo užsimojusi pirmiausia apsispręsti dėl valstybei labiausiai tinkamos teismų sistemos ir, ja vadovaujantis, suredaguoti įstatymo projektą, į kurį būtų įtrauktas dar ir advokatūros įstatymas.

Tam tikslui Taryboje pirmiausia parengti preliminarūs Teismų organizacijos ir kompetencijos dėsniai, 1930 m. kovo 6 d. apsvarstyti ir aprobuoti Ministrų kabineto, pavedant Tarybai tęsti darbą jų pagrindu.

Teismų santvarkos įstatymo projektą Valstybės Taryboje rengė specialiai tam sudaryta komisija, kurioje nuo pradžios iki galo darbavosi Tarybos pirmininkas S. Šilingas ir narys B. Masiulis, o ilgesnį ar trumpesnį laiką pabuvojo praktiškai visi kiti to meto Tarybos nariai, taip pat Tarybos referentas K. Račkauskas. Į pagalbą buvo pasitelkiami dar ir Tarybos vadinamieji žinovai bendradarbiai: Vyriausiojo tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis ir Kariuomenės teismo pirmininkas P. Šniukšta⁵⁸.

Projektui vyriausybės teikiama svarbą rodė, jog į darbą jį rengiant labai aktyviai įsijungė ir Ministrų kabinetas: su projektu dirbant Valstybės Tarybos komisijai, visus 1932 metus ir 1933 pirmąjį pusmetį, jis praktiškai pastoviai imdavosi šio reikalo ir pats rūpestingai straipsnis po straipsnio svarstydamas komisijos teikiamą medžiagą.

56 Aiškinamasis raštas dėl Ministrų kabineto priimtos Valstybės tarybos išlaidų sąmatos 1929 metams. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 603, lap. 92.

57 Aiškinamasis raštas dėl Ministrų kabineto priimtos Valstybės tarybos išlaidų sąmatos 1929 metams. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 603, lap. 92.

58 MASIULIS, B. Valstybės taryba. Teisinių žinios. 1958, Nr. 25-26, p. 12.

Deja, svarstymų turinys menkai teatsispindėjo Kabineto posėdžių protokoluose, kuriuose dažnai tenkintasi trafaretiniu įrašu „Svarstyta Teismų santvarkos įstatymas“.

Darbo eigoje tebuvo kilę keletas rimtesnių problemų.

Pirmiausia šia prasme pasakytina dėl projekte teismui skiriamo vaidmens, sprendžiant administracijos įsakymų teisėtumą.

Priminsime, kad šio instituto įteisinimo atitinkamu įstatymu buvo galima tikėtis jau realizuojant 1922 metų Konstitucijos nuostatus. Tačiau tokio įstatymo nebuvo, o Vyriausiasis Tribunolas aiškino, jog spręsti administracinio akto teisėtumo galiojantys įstatymai niekam nepavedę, tam „yra būtina reikalinga dar nustatyti, kurie administracijos įsakymai, kuriems teismams, kuria tvarka yra skundžiami ir turi būti sprendžiami“⁵⁹.

Teismui skirtame 1928 metų Lietuvos Valstybės Konstitucijos skyriuje, iš esmės kartojusiame atitinkamo ankstesnės Konstitucijos skyriaus tekstą, minėto 68 straipsnio teksto apskritai neliko. Tai, beje, padaryta nepaisant net valstybės vairą perėmusios Tautininkų sąjungos programinio reikalavimo „kuo greičiausiai įvesti Konstitucijos numatytas administracinis teismas“⁶⁰. Šio, praktiškai kad ir neveikiančio konstitucinio nuostato 1928 m. pašalinimą, M. Römerio įsitikinimu lėmę valdančiųjų nuogaštavimai, kad jį realizuojant, būtų trukdomas administracijos aparato darbas ir „kompromituojamas administracijos vyresnybės autoritetas“⁶¹. Juolab, „visose valstybėse, kurių konstitucijos sudarytos Prancūzijos konstitucijų reprezentacinės demokratijos dėsniais (tokia buvo laikoma ir Lietuva – *M. M.*), – rašė to meto spauda, – veikia administracijos aktų ir valdininkų darbų teisėtumo kontrolės organizacija administracinio teismo pavidale. Tik Lietuva jo neturi“⁶².

Valstybės tarybos komisija, rengdama Teismų santvarkos įstatymo projektą, į visa tai atsižvelgė ir jį buvo įtraukusi straipsnį, duodantį pagrindą administraciniam teismui Lietuvoje steigti. Tačiau projektą gavęs Ministrų kabinetas administracinio teismo klausimą liečiančius nuostatus, išskyręs juos iš pagrindinio projekto, 1931 m. gegužės 9 d. grąžino Valstybės tarybai problemas studijoms tęsti ir, radus reikalą, atskiram įstatymo projektui parengti⁶³. Sudaryta speciali komisija tokį projektą buvo parengusi, bet Kabinetas, įžvelgęs pernelyg plačias numatomo administracinio teismo galias⁶⁴, tolesnės eigos jam ir vėl nedavė⁶⁵.

59 Vyriausiojo tribunolo 1924–1933 metų visuotinių susirinkimų nutarimų rinkinys su Teisingumo ministerijos aplinkraščiais ir dalykine rodykle. Kaunas, 1933, p. 21, 22.

60 Lietuvių tautininkų sąjungos įstatatai ir programa. Kaunas, 1927: 14.

61 [RÖMERIS] RÈMERIS, M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. Vilnius, 1990: 411.

62 FINKELŠTEINAS, M. Administracinis teismas. Kultūra. 1928, Nr. 4, p. 161

63 Ministrų kabineto 1931 06 09 pos. protokolas. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 694, lap. 81; RÖMERIS, M. Administracinio teismo įstatymo projektas. Židinys. 1940, Nr. 5–6, p. 562–563.

64 *Seimo stenogramos*. Pirmoji paprastoji sesija, 13 pos., 1936 10 22, p. 64–65.

65 RAČKAUSKAS, K. Lietuvos administracinio teismo pradai. Teisė. 1937, Nr. 37, p. 63.

Kitu problematišku klausimu projekte buvo prisiekusiųjų teismas. Tiesa, rengiant teismų sutvarkymo įstatymą, Vyriausybėje išspręstas nelauktai operatyviai: dar tik pavesdamas Valstybės Tarybai rengti įstatymo projektą, baimindamasis per juos galimo nepageidaujamo išorinio poveikio teismo sprendimams ir motyvuodamas tariamai abejotinu prisiekusiųjų sprendėjų asmeniniu teisiniu išprusimu⁶⁶, Ministrų kabinetas ir vėl kategoriškai orientavo Tarybą susilaikyti nuo šių instituto atgaivinimo⁶⁷, tuo iš esmės baigdamas ilgai vilkintą problemos sprendimą.

Arba Ministrų kabinetui ir Valstybės Tarybos komisijai atstovaujant skirtingas nuomones dėl civilinių bylų ieškinio vertės, nuo kurios priklausytų jų teisingumas žemutinei teismų grandžiai ar apygardos teismams, Vyriausybė oficialiai nusistatė, jog visos civilinės bylos būsiančios pavestos tik taikos teismams⁶⁸.

Teismų santvarkos įstatymo projekto rengimui artėjant prie pabaigos, suaktyvėjo žiniasklaidos pastangos supažindinti su juo visuomenę.

1932 m. balandžio 12 d. „Lietuvos aidas“ informavo visuomenę apie Valstybės Tarybos parengtą naująjį teismų santvarkos įstatymo projektą, „nedaug“ tesiskiriančią „nuo to, kurį yra paruošusi Teisingumo ministerija“: abiejuose projektuose įvedama speciali apeliacinė teismo instancija, abiejuose paliekamas Vyriausiasis Tribunolas, numatomas kaip kasacinė instancija ir teismas baudžiamosiose bylose, iškeltose dėl tarnybos nusikaltimų ar dėl valstybės išdavimo Respublikos prezidentui ar ministrams. Straipsnyje taip pat apibūdinami abiejų projektų nuostatai apie teisėjų kompetenciją, jų skyrimo tvarką, apie teismo kandidatus. Informuojama, jog projektai esantys perduoti Ministrų kabinetui⁶⁹.

Po pusmečio „Lietuvos aide“ skelbta apie Kabinete vykstantį teismų santvarkos įstatymo projekto svarstymą. Projektas esantis labai platus, jame numatytas Apeliacinių rūmų – apeliacinės instancijos teismo, savo sudėtyje turinčio civilinį ir baudžiamąjį skyrius – steigimas. Vyriausiasis tribunolas būsias kasacinė instancija taikos, apygardos teismų, Apeliacinių rūmų, Klaipėdos krašto ir kariškių teismų byloms, taip pat valstybės ir vietos savivaldybių administracinių organų nutarimams⁷⁰.

Teisininkų draugijos organizuotame renginyje, kuriame visuomenė supažindinta su parengtu projektu, pranešimą „Teismų reformos pagrindiniai dėsniai (Valstybės Tarybos projektas)“ susirinkusiems skaitė aktyviai įstatymo projekto rengime dalyvavęs M. Römeris⁷¹.

66 BIELIACKINAS, S. Prisiekusieji sprendėjai (Dėl klausimo apie tautos elemento dalyvavimą teisiant). Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai. T. VI, kn. 11. Kaunas, 1932, p. 467.

67 Ministrų kabineto 1930 03 06 pos. protokolas. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 637, lap. 49.

68 Ministrų kabineto 1932 11 03 pos. protokolas. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 728, lap. 137.

69 Valstybės tarybos paruoštas teismų santvarkos įstatymo projektas. Lietuvos aidas. 1932, Nr. 81.

70 Ministerių kabinetas pradėjo svarstyti teismų santvarkos įstatymą. Lietuvos aidas. 1932, Nr. 234.

71 L. Š., J.G. Žvilgsnis praeitin. Teisininkų žinios, 1965, Nr. 27–28, p. 9.

Susipažinusios su rengiamu įstatymo projektu, suinteresuotos žinybos Ministrų kabinetui pateikė samprotavimus, pastabas ir siūlymus dėl jo turinio.

Visgi Krašto apsaugos ministerijos netenkinio tai, kad Teismų santvarkos įstatymo projekte iš pradžių nebuvo numatytas karinių teismų atstovų dalyvavimas nagrinėjant kasacines tų teismų bylas; ministerijos manymu, kariniai teismai, kitaip nei civilinis kasacinis teismas, turintys būti greiti, be to grynai civilinis teismas karinei dvasiai prieštaraujančiais karinių įstatymų aiškinimais galintis „pakenkti karo jėgų organizacijai“ *etc.*, todėl siūlyta, kad trečiuoju teisėju kasaciniame teisme karinių teismų bylose dalyvautų nuolatinis karo teisėjas⁷². Į kariškių nuomonę atsižvelgta pako-reguotame įstatymo projekte numatant, jog Vyriausiojo Tribunolo teisiama jame ir tvarkomajame posėdžiuose, nagrinėjant karinių teismų bylas, be tribunolo baudžia-mojo skyriaus pirmininko ir to skyriaus teisėjo, privalantis dalyvauti dar ir Vyriausiojo tribunolo karo teisėjas, o šiam negalint, jis pavaduojamas Kariuomenės teismo pirmininko ar kito šio teismo karo teisėjo.

Advokatų taryba pasisakė dėl advokatūros teisinio reglamentavimo. Jos nepasitenkinimą, pavyzdžiui, kėlė įstatymo projekte numatoma tvarka advokatų skyrimą ir atleidimą pavesti Teisingumo ministrui⁷³, bet priimtame įstatyme ši nuostata vis dėlto išliko.

* * *

Parengtą naują Teismų santvarkos įstatymo projektą, pritarus Ministrų kabinetui⁷⁴, 1933 m. liepos 11 d. Respublikos prezidentas paskelbė įstatymu⁷⁵.

Lyginant su pirmuoju – 1924 metų – projektu, įstatymas gerokai pakito. Jis tapo daug turiningesnis, kone dvigubai didesnės apimties – susidėjo iš 488 straipsnių. Buvo reformuota bendrosios kompetencijos teismų sistema, teismai įstatyme žymiai detaliau reglamentuoti, jame atsirado visai nauji skyriai: Teismų kompetencija, Bylų priklausomybės ginčai, Teismo posėdžiai, Teismų priežiūra, Teisės klausimų aiškinimas, Uždraudimas teisėjams eiti pareigas, Teismo tardytojai, Teismo kandidatai, Teisėjo egzaminai, Teismo antstoliai, Teismo vertėjai. Tenkintasi teismais be prisiekusiųjų sprendėjų.

Įstatyme reglamentuota ne tik prokurorų ir jų padėjėjų teisinė padėtis, bet ir advokatų priėmimas ir atleidimas, teisės ir pareigos, drausminė atsakomybė, Advokatų visuotinis susirinkimas, Advokatų Taryba.

72 Krašto apsaugos ministerijos 1933 01 19 raštas ministrui pirmininkui. LCVA. F 923, ap. 1, b. 755, t. 2, lap. 423.

73 Advokatų tarybos pirmininko 1933 02 23 raštas ministrui pirmininkui. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 755, t. 2, lap. 406.

74 Ministrų kabineto 1933 06 08 pos. protokolas. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 751, lap. 92.

75 Teismų santvarkos įstatymas. VŽ. 1933, Nr. 419-2900.

Teismų santvarkos įstatymą rengė viena kitą keisdamos septynios Respublikos vyriausybės, ilgesnį ar trumpesnį laiką vienos ar koalicijoje atstovavusios visą pagrindinių Lietuvos politinių partijų spektrą. Įstatymas atsirado po intensyvių daugelio žmonių dešimties metų trukusių pastangų, jį rengė penkių teisingumo ministrų žmonės ir jų pasitelkti specialistai. Kiekvieno jų komanda į įstatymo rengimą įnešė savą, didesnę ar mažesnę, be to dar, literatūroje nevienodai vertinamą indėlį. Teigiama, pavyzdžiui, jog teismų reformą „parengė ir įvykdė“ A. Žilinskas⁷⁶, bet esama linkusių pirmenybę atiduoti S. Šilingui⁷⁷.

Teigiamai vertindama papildomos grandies teismų sistemoje įvedimą, teisėjų skaičiaus padidėjimą, išaugusias jų nepriklausomumo garantijas ir kai kuriuos kitus dalykus, didžioji Lietuvos visuomenės dalis naująjį Teismų santvarkos įstatymą sutiko palankiai: „Tauta neabejoja dėl teismų sprendimų teisingumo, o dabartinė teismų santvarka duos progos teismų autoritetą dar labiau sustiprinti“⁷⁸.

Natūralu, įstatymo adresu sulaukta ir kritikos⁷⁹, bet tai buvo pavieniai vertinimai.

Itin teigiamų vertinimų Lietuvos teismų organizacija ir veikla, paremta 1933 metų Teismų santvarkos įstatymu, susilaukė pokario emigracijoje. Ten veikusi Lietuvos teisininkų draugijos Centro valdyba, spėjusi susipažinti su teisingumo vykdymu svetur ir palyginusi jį su tarpukario Lietuvos teismų veikla, teigė galinti didžiuotis lietuvių teisininkų „atliktais teisingumo vykdymo darbais“⁸⁰, o teismų sistema buvo apibūdinta kaip „savaiminga, labai vykusiai pritaikyta Lietuvai“⁸¹. Lietuvos teismams nepriklausomybės laikais pavyko tapti patikima, kvalifikuota ir moralia konstitucine institucija, pasižymėjusia ypač „aukštu teisės ir teisingumo pajautimu, sąžiningumu ir pareiškumu“, tuo, kad „visuomenėje jau buvo išnykus net mintis, jog teismą būtų galima papirkti ar kitaip paveikti teisenos įstatymų nenumatytu keliu“⁸².

Išvados

1. Skubotai 1918 m. parengus pirmą Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą, jau netrukus atsirado poreikis jį tobulinti. Tam skirtos valdžios pastangos reikėsi dviem formomis: epizodiškai išleidžiant naujus teisės aktus, papildančius bei koreguojančius veikiančio įstatymo nuostatus,

76 ŽILINSKAS, A. Visuotinė lietuvių enciklopedija. XXV. Vilnius, 2014, p. 769.

77 SKIPITIS, R. Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai. Chicago, 1967, p. 247; BIRŽIŠKA, V. Petrą Leoną prisiminus. Lietuvių žodis. 1948, Nr. 25 (89), p. 2.

78 Naujas gyvenimas teismų santvarkoj. Diena. 1933, Nr. 39.

79 ŠALKAUSKIS, K. Kodifikacijos darbas. Lietuvių katalikų mokslo akademija. Suvažiavimo darbai. 1939. T. III. K., 1940, p. 354-356; J. M. Dėl Teismų santvarkos įstatymo 206 str. Teisė. 1938, Nr. 41, p. 107-110.

80 Žodis Lietuvos teisininkams. Teisininkų žinios. 1956, Nr. 17-18, p. 1.

81 SKIPITIS, R., *Ibid.* 76, p. 179.

82 Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu įvertinimu: II. Metmenys. 1960, 3: 113.

- o po penkerių metų prisidėjo dešimtmetį užsitęsęs platesnio masto darbas, rengiant tam skirtą naują įstatymą.
2. Rengiant teismų sistemos reformą, keisdamos viena kitą dalyvavo septynios skirtingos politinės orientacijos vyriausybės, kuriose po vieną ar koalicijoje buvo atstovaujamas visas to meto pagrindinių Lietuvos politinių partijų spektras. Kaitaliojantis partinei valdančiųjų sudėčiai, susilaukta keleto to įstatymo projekto variantų.
 3. Naujas Teismų santvarkos įstatymas atsirado 1933 m., intensyvių daugelio žmonių pastangomis. Veikdami jo pagrindu, Lietuvos teismai tapo patikima, kvalifikuota ir moralia konstitucine institucija.

THE PREPARATION OF THE 1933 JUDICIARY REFORM IN LITHUANIA

Mindaugas Maksimaitis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Based on archival documentary materials and current information sources as supplemented by various opinions of scientists and practitioners, this article investigates the efforts of the government to implement the 1933 judiciary reform.*

The Temporary Law on Lithuanian Courts and the Order of their Work of 1918 had been criticised even at the moment it was enacted by its creators. However, in real life it had proven sufficiently robust and acceptable to the masses. There was no rush to revise it, while attempts were made to soften the emerging deficiencies of court system procedures by making separate amendments to existing legislation. The judiciary system was marginally improved based on needs and circumstances as they arose. Only certain isolated areas relating to organisational procedures were affected by those changes. However, this proved insufficient in the long run.

The coming reform meant a great deal of work involving legislative creation that required a decade of efforts from many specialists and people in the government.

The first solid draft of the Law on the Courts was completed in 1924. The creators of the draft identified the supplementation of the existing three-tier general-purpose court system with two new tiers as the most important change in a bid to balance workloads between courts. The draft reached the Seimas, but was subsequently retracted by the government for further improvements.

Several successive governments with different political views, representing different political parties that existed at the time, demonstrated various levels of care for the reform. Alongside those changes in power, several different versions were proposed for the coming legislation.

Upon establishment of the State Council in 1928, preparation of the relevant legislation was handed over to it. With the approval of the Cabinet of Ministers, the president of the Republic enacted the draft as a law on 11 July 1933.

The courts of Lithuania managed to become a reliable, qualified and moral constitutional establishment during the time of independence.

Keywords: *Lithuanian courts, judiciary, court history*

Mindaugas Maksimaitis, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės instituto profesorius emeritas. Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos teisės ir teisinės minties istorija.

Mindaugas Maksimaitis, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Professor Emeritus at the Public Law Institute. Research interests: the history of Lithuanian law and legal thought.